

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Katedra českého jazyka a literatury

Postava učitele v románu K. V. Raise Zapadlí vlastenci

Bakalářská práce

Autor: Adam Dušek

Studijní program: B0114A090005 Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání

Vedoucí práce: Mgr. Jan Bílek, Ph.D.

Oponent práce: Mgr. Tomáš Rell

Zadání bakalářské práce

Autor:	Adam Dušek
Studium:	P20P0305
Studijní program:	B0114A090005 Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání
Studijní obor:	Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání, Německý jazyk se zaměřením na vzdělávání
Název bakalářské práce:	Postava učitele v románu K. V. Raise Zapadlí vlastenci
Název bakalářské práce AJ:	The character of the teacher in the novel by K. V. Rais Zapadlí vlastenci

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Bakalářská práce je zaměřena na období, které Karel Václav Rais prožil v oblasti Podkrkonoší. Opírá se o Raisův román Zapadlí vlastenci. První část je věnována životu spisovatele, druhá analýze románu. Cílem práce je provést detailní rozbor díla se zaměřením na hlavní postavu – učitele, a to jak v kontextu další autorovy tvorby, tak v kontextu dobové české literatury.

1. FUTTERA, Ladislav: "Podívejte se na západ, tam jsou Němci a za nimi Tataři!" : Krkonošská literatura mezi Čechy, Němci, romantismem a realismem. Dějiny a současnost. Roč. 43, 2021, č. 8, s. 13–16.
2. JANÁČKOVÁ, Jaroslava: Realistická idyla. Česká literatura. Roč. 34, 1986, č. 6, s. 522–537.
3. JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Román mezi modernami: studie z historické poetiky. Praha: Československý spisovatel, 1989.
4. JECH, Jaromír a Eva KOUDELKOVÁ. *Vlastenec, který nezapadl: dvě století Věnceslava Metelky*. Liberec: Bor, 2017. Odkaz (Bor). ISBN 978-80-87607-71-8.
5. KHEL, Richard: Po stopách Raisových Zapadlých vlastenců. Časopis Národního muzea. Oddíl věd společenských. Roč. 130, 1961, č. 2, s. 194–195.
6. LEHÁR, Jan. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2., dopl. vyd. [i.e. 3. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008. Česká historie. ISBN 978-80-7106-963-8.

Zadávací pracoviště:	Katedra českého jazyka a literatury, Pedagogická fakulta
Vedoucí práce:	Mgr. Jan Bílek, Ph.D.
Oponent:	Mgr. Tomáš Rell
Datum zadání závěrečné práce:	22.11.2021

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci Postava učitele v románu K. V. Raise Zapadlí vlastenci vypracoval pod vedením vedoucího závěrečné práce samostatně a uvedl jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 4. května 2023

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval Mgr. Janu Bílkovi, Ph.D. za cenné rady, ochotu a čas, který mi během psaní práce věnoval.

Anotace

DUŠEK, Adam. Postava učitele v románu K. V. Raise Zapadlí vlastenci. Hradec Králové, 2023, 36 s. Bakalářská práce. Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové.

Bakalářská práce je zaměřena na jedno z předních děl spisovatele Karla Václava Raise Zapadlí vlastenci. V první části práce jsou uvedeny informace o životě autora, díle a jeho spojitosti s oblastí, ve které se román odehrává. Další kapitola je věnována teorii postav, která je pro téma práce klíčová. Po analýze románu předkládá práce detailní charakteristiku hlavních postav učitele Václava Čížka, jeho pomocníka Karla Čermáka a faráře Stehlíka. Následující část srovnává román se zápisky písmáka Věnceslava Metelky, které Raisovi sloužily jako hlavní inspirace pro vytvoření vlastního románu. Je představen Metelkův životopis a přínos v oblasti literatury. Soubor jeho pamětí s názvem Ze života zapadlého vlastence je následně konfrontován s Raisovým románem. Zjištěné shodné rysy jsou uvedeny v závěru práce.

Klíčová slova: Karel Václav Rais; Věnceslav Metelka; román Zapadlí vlastenci; národní obrození; vlastenectví.

Annotation

DUŠEK, Adam. Postava učitele v románu K. V. Raisa Zapadlí vlastenci. Hradec Králové: Faculty of Education, University of Hradec Králové, 2023. 36 pp. Bachelor Degree Thesis.

Bachelor thesis focuses on one of the leading works by writer Karel Václav Rais Zapadlí vlastenci. In the first part of the thesis there is information about the author's life, about his work and his connection with the area, where the novel take place. The next chapter is about character theory, which is key to this thesis. After analysing the novel present this thesis detailed characterization of the main characters – teacher Václav Čížek, his assistant Karel Čermák and parson Stehlík. The following part compares the novel with the memoirs of Věnceslav Metelka, which were the main source of inspiration for K. V. Rais. Next, Metelka's biography and contribution in the field of literature are presented. A collection of his memoirs entitled Ze života zapadlého vlastence is afterwards compared with Rais's novel. Identical features are presented at the end of the thesis.

Keywords: Karel Václav Rais; Věnceslav Metelka; novel Zapadlí vlastenci; national revival; patriotism.

Prohlášení

Prohlašuji, že bakalářská práce je uložena v souladu s rektorským výnosem č. 13/2022 (Řád pro nakládání s bakalářskými, diplomovými, rigorózními, dizertačními a habilitačními pracemi na UHK).

Datum: 4. května 2023

Podpis studenta:

Obsah

1	Úvod.....	8
2	Karel Václav Rais.....	10
2.1	Autorova vazba na Podzvičinsko	11
2.2	Setkávání s horaly v Krkonoších.....	12
3	Dílo Karla Václava Raise.....	13
3.1	Autorovy počátky v literatuře a první úspěchy	13
3.2	Nejznámější Raisova díla	14
3.3	Ilustrátoři Raisových děl.....	17
4	Teoretické pojetí postav	17
4.1	Postavy hlavní a vedlejší	18
4.2	Charakterizace postavy.....	18
4.3	Různá pojetí dělení postav.....	20
5	Analýza románu Zapadlí vlastenci.....	21
5.1	Děj románu	22
5.2	Charakteristika klíčových postav.....	24
5.2.1	Hlavní postavy.....	24
5.2.2	Vedlejší postavy	26
6	Inspirace osobou Věnceslava Metelky.....	26
6.1	Věnceslav Metelka	27
6.2	Metelka jako literát.....	28
6.3	Ze života zapadlého vlastence	29
6.4	Porovnání Metelkových pamětí s Raisovým románem.....	29
6.5	Učitelské povolání z pohledu Metelky	32
7	Závěr.....	34
8	Seznam použité literatury.....	35

1 Úvod

Karel Václav Rais byl českým autorem, který tvořil na přelomu 19. a 20. století. Ve svých prozaických dílech se téměř výhradně věnoval soudobému venkovu v Čechách, konkrétně v oblasti Podkrkonoší a v pozdějších dílech také na Českomoravské vrchovině. Ve svých románech se snažil vykreslit jak krásu okolí, tak i sociální a kulturní problémy, které českou společnost na přelomu století stále obklopovaly. Tuto charakteristiku přinesl Rais vhodnou volbou postav, které čtenáře dílem provázejí. Sám vyhledával společnost na venkově, rád cestoval po kraji a setkával se se spoustou zajímavých lidí, kteří mu byli cenným námětem pro jeho tvorbu. Spolu s autorovým životem se měnily i lokace, kam byly jeho romány situovány. Jako příklady lze uvést román Kalibův zločin, který byl umístěn do oblasti Podzvičinska, kde se K. V. Rais narodil. Dále rozsáhlý román Zapadlí vlastenci, situovaný do podhůří Krkonoš, kterému se budu v této práci detailně věnovat. A konečně rozsáhlou prózu Západ, která se odehrává v oblasti Železných hor.

Karla Václava Raise jsem si zvolil, protože pocházel z oblasti, ve které žiji. Velmi rád čtu jeho díla, ve kterých poznávám místa, která pravidelně navštěvuji a jsou mi velmi blízká. V bakalářské práci jsem analyzoval poetiku postavy učitele v románu Zapadlí vlastenci. Tento román mě velmi oslovil, a proto jsem se rozhodl se jím zabývat detailněji. Vzhledem k pedagogickému zaměření mého studia mi přišlo zajímavé analyzovat právě postavu učitele.

Na úvod své bakalářské práce jsem zařadil kapitolu o životě Karla Václava Raise. Shrnul jsem zde celý Raisův život a blíže se zaměřil na dobu, kterou trávil v Podkrkonoší. Pro mou práci byla také důležitá jeho učitelská kariéra, která značně ovlivnila okolnosti vzniku románu Zapadlí vlastenci. Krátce jsem zde zmínil Raisovy cesty do Krkonoš, které jsou pro analýzu vybraného románu rovněž stěžejní. Dále jsem stručně pojednal o souboru děl, která spisovatel během svého života napsal. Díla jsem se pokusil rozdělit podle místa, na kterém se odehrávala a zmínil jsem také hlavní motivy, které se v Raisových prózách vyskytly. V další části práce jsem se věnoval již pouze ději a postavám románu Zapadlí vlastenci, konkrétně zmiňované postavě učitele. Zařadil jsem i krátkou kapitolu, která se věnuje teorii postav. Na jejím základě jsem zevrubně charakterizoval všechny hlavní postavy zvoleného románu. Blíže jsem se zaměřil na učitele a jeho pomocníka Karla Čermáka. Jejich zobrazení jsem konfrontoval se zápisky Věnceslava Metelky, které byly jedním z hlavních námětů pro vznik Zapadlých vlastenců. K této části jsem využil studii s názvem Román mezi modernami od Jaroslavy Janáčkové, dále publikaci Vlastenec, který nezapadl – Dvě století Věnceslava Metelky od Evy

Koudelkové a Jaromíra Jecha a také informace, které jsem získal při návštěvě Památníku zapadlých vlastenců v Pasekách nad Jizerou, kde je právě Věnceslavu Metelkovi a Karlu Václavu Raisovi věnována velká část muzejní expozice. Všechny zmíněné zdroje byly pro moji práci velmi přínosné.

2 Karel Václav Rais

Jeden z předních autorů české venkovské prózy se narodil 4. ledna 1859 v Lázních Bělohrad. Okolí Bělohradu a Zvičiny, kde Rais vyrůstal, ho velmi ovlivnilo při jeho budoucí tvorbě. Malé město, které leží ve východních Čechách, nedaleko Hradce Králové, pro něj bylo velmi inspirativní. Jeho okolí přenesl do známých próz Kalibův zločin a Pantáta Bezoušek. Svůj rodný kraj Rais miloval. Do školy začal chodit právě v Lázních Bělohrad. „Jeden z prvních, kdo ho ve škole formoval a na něhož rád vzpomínal, byl vynikající kantor, varhaník, sbormistr a skladatel, řídící učitel František Lopatář – jedna z velkých osobností historie bělohradské školy.“¹ Tato zkušenost hrála bezesporu roli i při výběru povolání. Po dokončení bělohradské školy absolvoval ještě rok vzdělání na německé škole ve Vrchlabí.

Poté, roku 1879, nastoupil na učitelský ústav v Jičíně. Zde se dál formovaly jeho životní postoj a kariéra. Vyučoval ho Josef Wunsch, velmi zcestovalý a vzdělaný pedagog a filozof, který napsal řadu cestopisů a Rais se od něj mnohé naučil. Po dokončení studií pedagogiky v Jičíně musel svůj rodný kraj opustit a profese ho odvedla do dalšího regionu, který v jeho tvorbě zanechal velkou stopu. Rais ani jeho rodiče nečekali, že bude zaměstnán tak daleko od domova. Nabídka nového místa byla ale lákavá a mladý učitel se rozhodl ji přijmout. Příštích deset let učil na Vysočině, v Trhové Kamenici a v Hlinsku. S tímto okolím si můžeme spojit jeho další významný román Západ.

Ještě na počátku učitelské praxe Rais vůbec nepředpokládal, že by se měl stát jedním z nejlepších českých prozaiků přelomu 19. a 20. století. Ve škole se mu prý velmi líbilo, věnoval se také četbě knih, časopisů a tvorbě básní. Jeho prvotinami byly právě básně a krátké povídky pro děti a mládež, které měly primárně sloužit jako příprava pro jeho výuku. Až později, když po praxi složil finální učitelskou zkoušku, začal plně rozvíjet spisovatelský talent. Přesunul se totiž do školy v Hlinsku, kde získal nové možnosti, jak se svou tvorbou prorazit na veřejnost. Spjoval ji především s venkovským prostředím a venkovany. Jinou možnost zatím ani neměl, protože sám nikdy delší dobu ve velkém městě nepobýval. Začal se setkávat s Janem Nerudou, který ho přiměl k tomu, aby své první básně a fejetony publikoval v časopisech.

Raisovy prózy se začaly objevovat na veřejnosti, sklízely veliký úspěch a zvyšovala se i Raisova touha žít v Praze. I když měl v Hlinsku výbornou pozici a prostor pro psaní,

¹ PRCHAL, Zdeněk, HLADKÝ, Martin, FRIEDRICHOVÁ, Hana. Život a dílo Karla Václava Raise: český básník a spisovatel, jeden z předních představitelů realistické venkovské prózy, rodák bělohradský, čestný občan města Lázně Bělohrad. Lázně Bělohrad: Městské kulturní středisko Lázně Bělohrad, 2006. ISBN 80-239-7925-6, s. 1–2.

chybělo mu kulturní a společenské vyžití a doléhala na něj místní ponurá atmosféra, kterou drsná Vysočina vyzařovala. Když dostal nabídku na místo učitele v Praze, rozhodl se ji využít a roku 1887 odešel z Hlinska. I přes popularitu svých literárních děl se ale nikdy nevzdal učitelského povolání a v Praze nadále vyučoval na několika školách. Postupně se propracoval až na místo ředitele. Stále měl vřelý vztah ke svému rodnému kraji, do kterého se pravidelně vracel. I díky tomu mohl sepsat jeden ze svých nejpopulárnějších románů, kterého se předložená práce bezprostředně týká.

Podíval se i do zahraničí. V roce 1900 vyrazil na cestu do Itálie s Aloisem Jiráskem, dalším autorem z východních Čech. Ten měl Raisovu románovou tvorbu velmi rád a psal na ni velmi kladné kritiky. Na začátku 20. století se Rais stýkal s předními literáty, kromě Jiráska také například se Zikmundem Winterem.

Zlomovým se pro Raise se stal rok 1915, kdy přišel o manželku, bratra a také zetě. Jako člověk, který odmala lpěl na rodině, se nedokázal s touto situací smířit. Ve škole si vyžádal dlouhodobé volno. Zpět za katedru už se nikdy nevrátil a roku 1920 odešel oficiálně do penze. Rais strávil učením, při němž ještě psal a vydával velmi kvalitní díla, úctyhodných čtyřicet let. V penzi se nadále věnoval literatuře a působil jako redaktor v literárních časopisech. I když se často vracel domů do rodného kraje, trvale bydlel stále v Praze, kde také 8. července 1926 zemřel.

Povahu Raisova díla výstižně podal Vladimír Forst: „Prozaik a básník; v povídkách (i románech) realistický zpodobitel sociálně podbarvených generačních konfliktů i humorných idyl obyvatel Podkrkonoší a Českomoravské vysočiny a též portrétista drobné inteligence, učitelů a farářů. Autor veršů a historií i současností inspirovaných próz pro děti a mládež.“²

2.1 Autorova vazba na Podzvičinsko

Pro mou práci bude nejdůležitější vztah Raise k podhůří Krkonoš, hlavně k okolí vrcholu Zvičina a rodného města Lázní Běláhoř. Rais tento kraj sice opustil, ale stále k němu měl velmi blízko a často ho navštěvoval. „Tady mu příroda i kraj byly nejdražší a nic mu je nenahradilo. V Krkonoších říkal: ‚Je tu krásně, ale lány chybějí a ni z těch kopců nevidím.‘ I u moře se mu

² FORST, Vladimír. Karel V. Rais. In: OPELÍK, Jiří (ed.). Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce 3/II P–Ř. Praha: Academia, 2000, s. 1198–1203. ISBN 80-200-0708-3, s. 1198.

stýskalo. V Bělohradě byl rád. Byl tu hrob rodičů, byla tu rodná pole a brázdy, silnice k Jičínu, po které ho otec vyprovázela na studie a po níž spěchal domů.“³

Často vzpomínal na malý domek, ve kterém žil se svými rodiči. Ten však při pozdějších návštěvách neviděl, protože dům během jeho pobytu mimo město vyhořel. Když každé léto přijížděl na prázdniny do Bělohradu, musel tak hledat dočasné ubytování. S rodinou se někdy usadil v hotelu, někdy zůstával v soukromých bytech. Později pravidelně bydlel na staré poště v Bělohradě, kde ho vždy přivítal jeho dlouholetý přítel, poštmistr Malý. Rais podle svých slov hledal v Bělohradě odpočinek od vyčerpávající práce. Odpočíval ale velmi aktivně. Rád podnikal dlouhé pěší výlety po okolí. Chodil na místa, kde v dětství trávil čas s rodiči, navštěvoval své známé. Často vyrazil i do vzdálenějších míst. Vždy zavítal do Jičína, kde studoval, do Hořic, Miletína, na Pecku a snad nejraději měl vrchol Zvičiny, kterou velmi zpopularizoval a dodnes se její okolí v průvodcích označuje jako Raisův kraj.

Jeho láska k rodičům byla bezmezná. Maminka se starala o domácnost a pracovala jako švadlena. Jeho otec byl zemědělec a později obchodník. Stal se v Bělohradě radním, dále se věnoval četbě literatury. Rais měl díky němu už v dětství k literatuře velmi blízko. Do svých děl velmi často zařazoval postavu otce.

2.2 Setkávání s horaly v Krkonoších

Román Zapadlí vlastenci, kterému se v této práci věnuji, není spojen s Raisovým rodným krajem tak přímo, jako jiná díla. Odehrával se totiž přímo v Krkonoších, kam spisovatel jezdil hlavně v době, kdy už vyučoval v Praze. Učitelské povolání bylo velmi silným poutem mezi samotným Raisem a hlavním hrdinou Zapadlých vlastenců. Kdyby Rais nebyl tolik vázaný na svůj rodný kraj a jeho okolí, tak by román možná nikdy nevznikl. Právě při svých návštěvách se totiž potkal se svým kolegou, učitelem Josefem Dlabolou.

Dlabola byl tou dobou kantorem v malé škole v horské vesnici Paseky nad Jizerou. S Raisem se setkal úplnou náhodou, v hostinci U Lantverů ve Vysokém nad Jizerou, kde se scházeli učitelé ze širokého okolí, aby diskutovali o různorodých tématech. Bylo to v létě v roce 1890, zrovna v ten den učitelé probírali vzpomínky na své začátky. Mluvilo se o tom, jak to v horských školách chodilo dřív a také o preceptorech.

³ PRCHAL, Zdeněk, HLADKÝ, Martin, FRIEDRICHOVÁ, Hana. Život a dílo Karla Václava Raise: český básník a spisovatel, jeden z předních představitelů realistické venkovské prózy, rodák bělohradský, čestný občan města Lázně Bělohrad. Lázně Bělohrad: Městské kulturní středisko Lázně Bělohrad, 2006. ISBN 80-239-7925-6, s. 3.

Dlabola se zmínil o preceptorovi z pasecké školy, Věnceslavu Metelkovi. Mluvil o jeho podrobných zápiscích, které za dob svého působení psal do kalendářů. Rais tato informace zaujala a požádal svého kolegu, aby o zápiscích zjistil víc a dále ho o nich informoval. V Pasekách tou dobou stále žil Metelkův vnuk, který zápisky svého dědečka pečlivě uschoval. Nakonec se podařilo všechny Metelkovy poznámky dopravit až k Raisovi a za krátkou dobu vyšel jeden z neznámějších románů sklonku 19. století – Zapadlí vlastenci.

Rais si při pročítání deníků zamiloval Paseky nad Jizerou a s nimi i celé Krkonoše. Deníky u sebe pečlivě uschoval. Zajímavé je, že Rais zápisky dostal od jednoho z krkonošských učitelů, ale nevěděl, komu by je měl vrátit. Až v roce 1925 se dopátral, že písmákův vnuk Josef Metelka žije v Makově (dolní části Pasek nad Jizerou, kde dodnes chalupa Metelkových stojí). Poslal mu proto dopis, že jeho deníky má u sebe a rád by mu je vrátil. Tak se také stalo a deníky se opět vrátily do pasecké chalupy.

Tím ale Raisův vztah k Pasekám nad Jizerou neměl zdaleka skončit. Jako milovník cestování se Rais rozhodl, že v obci chce delší čas strávit osobně. Měl údajně domluvené ubytování v jedné chalupě. Chtěl si ve stáří odpočinout na horském vzduchu a usadit se po dlouhé době mimo Prahu. Krátce před plánovaným přesídlením z Prahy do Pasek ale Rais onemocněl těžkou chřipkou a do Pasek se tak již nedostal.

3 Dílo Karla Václava Raise

3.1 Autorovy počátky v literatuře a první úspěchy

Jak jsem již výše uvedl, Karel Václav Rais se začal literatuře věnovat až po dvacátém roce života, kdy dokončil pedagogickou školu v Jičíně a přesídlil z Lázní Bělohrad do nového, cizího kraje. Na Vysočině působil jako začínající učitel a prakticky okamžitě na něj dolehla tíha života v chudé oblasti. To se také projevilo v některých jeho dílech inspirovaných touto oblastí.

Ještě dříve, než začal psát rozsáhlé prózy, se ale věnoval literatuře pro děti. Rais tak vlastně spojil příjemné s užitečným. Protože vyučoval děti ve škole, potřeboval pro ně materiály, na kterých by jim představil své myšlenky. Na začátku šlo o krátké básně. Ty si ale Rais nenechal pro sebe a otisknul je v literárních časopisech, zejména v Budečské zahradě, Naší mládeži a Besídce malých. Napsal pro každého něco. Pro nejmenší děti tvořil různá říkadla a krátké básničky. Mnohé z nich se objevovaly i později v čítankách pro základní školy.

„Spolu s nimi psal fejetony pro Posla z Budče a v humoristických časopisech, Palečku, Arbesově Šotku i v Humoristických listech, nejčastěji pod pseudonymem Prokop Bodlák,

publikoval epigramatické básně o těžkostech učitelského povolání hlavně ve styku se školskými byrokraty a o vlivu politických sporů na školu.⁴ Starším čtenářům věnoval zmíněné fejetony, ve kterých představoval různé společenské otázky. Vykresloval všelijaké postavy, které můžeme označit jako určité společenské typy. Vladimír Forst je označil jako postavy šumařů, tuláků, pijáků.

Tyto fejetony stály na startu Raisovy kariéry prozaika. V časopisech je publikoval velmi aktivně. Postupem času sahal i k satíře, začal ostřeji kritizovat společnost. Zejména tu, která žila ve městech. Stále se držel své profese a prakticky ve všech jeho dílech se dá najít nějaký výchovný motiv. Nikdy nezapomněl na to, že by jeho dílo mělo být inspirující a výchovné pro mládež ve školním věku.

První velký úspěch Raisovi přinášely v časopisech vydávané povídky. Autor nevymýšlel z počátku vůbec nic složitého. Stačilo mu dát si dohromady všechny své zkušenosti a postřehy z dětství a současného života. Ty pak uspořádal a v povídkách popisoval prostou realitu. Když si dnes povídky přečteme, získáme dokonalý obraz českého venkova na konci 19. století. Tak vypadaly úplně první povídky. S tím, jak tvorbu rozšiřoval, přistoupil Rais k příběhům, které měly poskytnout nějaké hlubší zamyšlení. Nalezneme v nich podobné motivy, jako v dílech jiných soudobých autorů. Asi nejčastějšími byly již zmiňovaná kritika společnosti, problematika rodinných vztahů, touha po penězích a majetku. To vše zachytil autor v povídkách, které vyšly v souboru *Výminkáři* v roce 1891.

3.2 Neznámější Raisova díla

Motivy z *Výminkářů* Rais zpočátku příliš neměnil. Zakrátko napsal svou první rozsáhlejší ucelenou prózu, ve které všechny výše zmíněné shrnul. *Kalibův zločin*, poprvé vydaný v roce 1891, přinesl tragický příběh mladého sedláka Vojtěcha Kaliby žijícího v Podkrkonoší. Na jednom dobrém člověku, který se dostane do společnosti chamtivých lidí, se autor snažil demonstrovat hrozivé sociální poměry, které v Čechách právě panovaly. I když byl Kaliba spravedlivý a dobromyslný člověk, byl svým hamižným okolím dohnán k tomu, že zabil svou ženu, která si našla jiného muže. Rais chtěl naznačit, že zločin nespáchal Kaliba, ale vypočítaví lidé, kteří ho svým chováním k činu dohnali. Sám autor ještě *Kalibův zločin* nenazval románem,

⁴ FORST, Vladimír. Karel V. Rais. In: OPELÍK, Jiří (ed.). *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce 3/II P–Ř*. Praha: Academia, 2000, s. 1198-1203. ISBN 80-200-0708-3, s. 1199.

ale „obrazem z podhoří“, čímž chtěl zdůraznit, že při tvorbě románu vycházel ze svých životních zkušeností z podhůří Krkonoš.⁵

Hlavní hrdina v podobě důvěřivého a milého člověka byl autorovi velmi blízký. Jen ho v průběhu času zbavil vlivu špatných lidí. Například v idyle Pantáta Bezoušek, která vyšla poprvé roku 1897. Zde postavil pantátu Bezouška, obyvatele Nové Vsi pod Zvičinou, do prostředí hlavního města. Hlavní hrdina tam přišel navštívit svého syna, kterému dopřál kvalitní vzdělání a který působil v Praze jako právník. Zde vznikla ideální půda pro již zmíněnou kritiku chování městského obyvatelstva. Návštěva pantáty Bezouška v Praze ale nakonec vyzněla pozitivně. „Bodry venkovan [dokáže být] kdekomu užitečný a milý.“⁶ I tak se ale Bezoušek rád vrátil do svého rodiště, které měl pořád radši.

Výše zmíněná díla, přesněji jejich hlavní postavy, jsou velice výstižně charakterizovány Jaroslavou Janáčkovou v syntéze Česká literatura od počátků k dnešku: „Umělecky nejbohatší část Raisových próz sleduje dobrého člověka v akci, kterou hájí sebe i hodnoty, na nichž postavil svůj svět.“⁷ Rais se tak dostal už natrvalo mezi přední české prozaiky zabývající se venkovským románem. V publikaci Život a dílo K. V. Raise je uvedeno, že nejen literární kritika, ale i on sám považoval za svůj nejzdařilejší román Západ, který se odehrává v okolí Hlinska. Spisovatel ve své korespondenci uváděl, že v Západu vyjádřil své životní poznatky a názory. Proto měl tuto knihu ze všech nejraději, a dokonce byl sám přesvědčen o tom, že už lepší dílo nikdy nenapíše.⁸

Příchod na chudou Vysočinu byl pro Raise šokující. Ani on nebyl člověkem, který by byl zvyklý na blahobyt. Jako učitel byl se sociálními otázkami a problémy konfrontován takřka denně. Vždy se snažil všem pomoci, ale někdy to jednoduše nebylo možné. V Západu ale narozdíl od Zapadlých vlastenců nepoužil postavu učitele jako hlavního hrdinu. Dobrotu a sociální citění, kterými sám oplýval, se Rais rozhodl zprostředkovat čtenářům skrze postavu faráře Kalouse. Celý román Západ už nevyznívá tak idylicky, jako romány předešlé. Farář byl sice postavou s kladnými rysy, ale byl již starý a sužovaly ho problémy se stářím spojené. Celý život byl fixovaný na svou farnost, přátelil se s místním učitelem a ostatními

⁵ ŠTEFÁNEK, Josef. Doslov. In: RAIS, Karel Václav. Kalibův zločin. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1959, s. 206.

⁶ LEHÁR, Jan, STICH, Alexandr, JANÁČKOVÁ, Jaroslava, HOLÝ, Jiří. Česká literatura od počátků k dnešku. 2. doplněné vydání. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008. Česká historie. ISBN 978-80-7106-963-8, s. 374.

⁷ LEHÁR, Jan, STICH, Alexandr, JANÁČKOVÁ, Jaroslava, HOLÝ, Jiří. Česká literatura od počátků k dnešku. 2. doplněné vydání. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008. Česká historie. ISBN 978-80-7106-963-8, s. 374.

⁸ PRCHAL, Zdeněk, HLADKÝ, Martin, FRIEDRICHOVÁ, Hana. Život a dílo Karla Václava Raise: český básník a spisovatel, jeden z předních představitelů realistické venkovské prózy, rodák bělohorský, čestný občan města Lázně Bělohrad. Lázně Bělohrad: Městské kulturní středisko Lázně Bělohrad, 2006. ISBN 80-239-7925-6, s. 19.

farníky. Proto těžce nesl, když jeho blízcí umírali. „Jen nerad se však smiřuje s vědomím, že jeho služba končí, že ho opouštějí bytosti nejbližší: sestra hospodyně zemře, synovec nemůže nastoupit na jeho místo.“⁹ Motiv smrti, pohřbů a loučení je zde velmi častý. Ke konci románu farář stále častěji mluví sám se sebou, což naznačuje jeho úzkost. Farář Kalous umírá ve chvíli, kdy má opustit svou faru.

Celý román se odehrál v okolí Hlinska, konkrétně v obci Kameničky. Název Kameničky však v samotném románu nenalezneme, protože jej Rais záměrně změnil a vesničku pojmenoval Studenec. Stejně jako v Zapadlých vlastencích, kde horskou obec Paseky nad Jizerou zastupuje ves s názvem Pozdětín. Celou atmosféru Západu umocnil autor ještě úžasným popisem okolní krajiny, kterým prokládal jednotlivá pásma postav. Rais se tak nevědomě stal jedním z předních popularizátorů okolí Hlinska. „Krajinomalba v Západu přilákala do Kameniček malíře Antonína Slavíčka a dala podněty českému krajinářství. Dotud ‚zapomenuté‘ Hlinecko vklínila do cest výtvarných umělců a do inspirací národní kultury.“¹⁰

Na přelomu století se Raisova tvorba orientovala hlavně na postavy se smutným, někdy až tragickým osudem. Takové postavy nacházíme například v prózách Na lepším nebo Paničkou. Ale Rais se držel venkovského prostředí, které bylo jeho doménou. Beletristickou dráhu uzavřel v průběhu první světové války. Vrátil se k většímu rozsahu a vytvořil obsáhlý román O ztraceném ševci. Válka Raise přinutila do tohoto románu promítnout politické problémy v rodném Podkrkonoší. Román byl plný sporů Čechů a Němců v příhraničí a stále v něm byla patrná kritika společnosti.

Po válce už Rais příliš netvořil a spíše vzpomínal na místa, kde působil a na kolegy, kteří ovlivnili jeho spisovatelskou kariéru. Většinu těchto pamětí zaznamenal do čtyř svazků, nazvaných Ze vzpomínek. Spisovatel se v nich ohlédl zpět v čase a popsal momenty, které se do předešlých děl nevešly a považoval je za důležité. Připomněl zajímavé události, které zažil při svých studiích. Část Ze vzpomínek literárních, která je zařazena v knize vydané pod názvem Ze vzpomínek II., věnoval důležitým tvůrcům, kteří ovlivnili jeho práci. Zmínil zde mimo známých autorů i osoby méně známé, například povídkáře Františka Pravdu. V jedné kapitole vypráví o vztazích s Mikolášem Alšem. Ten ilustroval několik jeho knih. Vzpomínkami Rais

⁹ LEHÁR, Jan, STICH, Alexandr, JANÁČKOVÁ, Jaroslava, HOLÝ, Jiří. Česká literatura od počátků k dnešku. 2. doplněné vydání. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008. Česká historie. ISBN 978-80-7106-963-8, s. 375.

¹⁰ LEHÁR, Jan, STICH, Alexandr, JANÁČKOVÁ, Jaroslava, HOLÝ, Jiří. Česká literatura od počátků k dnešku. 2. doplněné vydání. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008. Česká historie. ISBN 978-80-7106-963-8, s. 375.

zakočil celou svou bohatou literární tvorbu. První dvě knihy vyšly ještě za jeho života, třetí a čtvrtý díl byly vydány posmrtně.

3.3 Ilustrátoři Raisových děl

Mezi kolegy, na které vzpomínal ve svých memoárech, byli také dva ilustrátoři. Karlu Václavu Raisovi velmi záleželo na ilustraci jeho vydaných knih. Přes Aloise Jiráska se dostal k Mikoláši Alšovi, významnému českému malíři, který čerpal z Mánesovy tvorby a později tvořil v duchu secese. S Raisem byli velmi dobří přátelé, což dokazují i výňatky z jejich korespondence, ve kterých je patrná velká úcta, kterou k sobě chovali.¹¹ Aleš však zemřel dříve než Rais, a to v roce 1913.

Raisovým dalším ilustrátorem byl Adolf Kašpar. Poprvé s Raisem navázal spolupráci v roce 1916, kdy se domluvili na tvorbě ilustrací k Zapadlým vlastencům. Práce byly pozdrženy kvůli válce, přesto roku 1922 předložil sedm akvarelů. Raise jeho práce nadchla a začal s ním intenzivně spolupracovat. Cestoval s ním Podkrkonoším, aby ho inspiroval k ilustracím pro knihy Pantáta Bezoušek, Skleník a pro svůj poslední román O ztraceném ševci. To bylo roku 1925. Kašparovi práce nějakou dobu trvaly a Rais v úplnosti viděl pouze Zapadlé vlastence a Západ. Poslední, co mu stihl Adolf Kašpar na začátku roku 1926 prezentovat, byly originály ilustrací Pantáty Bezouška. Kompletní knihy se Karel Václav Rais už bohužel nedočkal. Kašpar ale přesto všechna slíbená díla dokončil a posunul kvalitu Raisových děl zase o něco výše.¹²

4 Teoretické pojetí postav

Pro předloženou práci jsou velmi důležitá různá pojetí postavy. Figury jsou pro epický text stěžejní a existuje mnoho kritérií, na základě kterých je můžeme charakterizovat a dělit. Rozhodl jsem se pro spojení vnější a vnitřní analýzy postav. Po rešerši literatury jsem zvolil několik zdrojů. Za prvé publikaci *Naratologie – strukturální analýza vyprávění*. Jejimi autory jsou Tomáš Kubíček, Jiří Hrabal a Petr A. Bílek. Dále jsem pracoval se slovníkem od Ladislavy Lederbuchové s názvem *Průvodce literárním dílem – Výkladový slovník základních pojmů literární teorie*, kde jsem našel základní vymezení pojmu postava. Bližší přehled o jednotlivých typech postav mi přinesla vysokoškolská učebnice pro pedagogy *Teorie literatury pro učitele*

¹¹ PRCHAL, Zdeněk, HLADKÝ, Martin, FRIEDRICHOVÁ, Hana. Život a dílo Karla Václava Raise: český básník a spisovatel, jeden z předních představitelů realistické venkovské prózy, rodák bělohorský, čestný občan města Lázně Bělohrad. Lázně Bělohrad: Městské kulturní středisko Lázně Bělohrad, 2006. ISBN 80-239-7925-6, s. 2.

¹² PRCHAL, Zdeněk, HLADKÝ, Martin, FRIEDRICHOVÁ, Hana. Život a dílo Karla Václava Raise: český básník a spisovatel, jeden z předních představitelů realistické venkovské prózy, rodák bělohorský, čestný občan města Lázně Bělohrad. Lázně Bělohrad: Městské kulturní středisko Lázně Bělohrad, 2006. ISBN 80-239-7925-6, s. 2.

od Josefa Peterky. Vybral jsem několik hledisek, která jsou podle této publikace pro analýzu postavy důležitá a pokusil jsem se je aplikovat na postavu učitele a jeho pomocníka z Raisova románu *Zapadlí vlastenci*.

Postava je vždy jedním z nejdůležitějších prvků určujících kvalitu textu. Prostřednictvím promluv jednotlivých osob vzniká děj. Její charakter je tvořen prostředím, do kterého ji autor zasazuje, a jazykem, kterým ji nechává promlouvat. V realismu, do kterého zkoumaný román patří, je tato skutečnost obzvlášť důležitá. Čtenáři figuru vnímají jako reprezentaci skutečných lidí. Fikční postavy jsou čtenáři velmi často bližší než skuteční lidé. Při čtení vnímá jejich chování, cítění a myšlení a chápe, co je k jejich činům vede.

4.1 Postavy hlavní a vedlejší

Ladislava Lederbuchová definovala postavu takto: „Postava – obraz člověka v literárním díle, hlavní tematická kategorie, významná složka v kompozici syžetu děl epických a dramatických.“¹³

Nezákladnější je dělení figur na hlavní a vedlejší. Praktikuje se již od počátků literatury. Hlavní postavu můžeme nahradit označením protagonistu nebo hrdina. Ten se podílí nejvýrazněji na vzniku kolize a dalších dějových fází kompozice a je proto nejdůležitější částí epické a dramatické kompozice. Protagonistou nemusí být nutně jen jedna postava, často se setkáváme s pojmem kolektivní hrdina, který se hodí i v případě zkoumaných *Zapadlých vlastenců*. Jedná se o několik osob, které mají rovnocenný podíl na tvorbě fabule.¹⁴

Od hlavního hrdiny se odvíjí postavy vedlejší. Ty mají zpravidla s protagonistou vztah, který následně pro čtenáře představuje podstatnou část děje. Jejich počet není nijak omezen a není argumentem pro to, zda je text kvalitní či nikoliv. Společenský román s desítkami postav může být stejně kvalitním textem, jako část Defoeova *Robinsona Crusoea*, kde na ostrově pobývá pouze jedna. Obecně platí, že čím obsazenější dílo je, tím vyšší jsou nároky na pozorné čtení.¹⁵

4.2 Charakterizace postavy

Postavy je možné rozdělit podle mnohých hledisek. Můžeme je rozlišit na hlavní a vedlejší, statické a dynamické nebo kladné či záporné. Tyto vlastnosti jim připisujeme na základě jejich

¹³ LEDERBUCHOVÁ, Ladislava. Průvodce literárním dílem: výkladový slovník základních pojmů literární teorie. Praha: H&H, 2002. ISBN 80-731-9020-6, s. 245.

¹⁴ LEDERBUCHOVÁ, Ladislava. Průvodce literárním dílem: výkladový slovník základních pojmů literární teorie. Praha: H&H, 2002. ISBN 80-731-9020-6, s. 257.

¹⁵ PETERKA, Josef. Teorie literatury pro učitele. 3. vydání. Jiloviště: Mercury Music & Entertainment, 2007. ISBN 978-80-239-9284-7, s. 217.

rysů. „Soustředíme se proto spíše na to, jak postava povstává do existence, tedy na její charakterizaci.“¹⁶

Charakterizaci postavy můžeme souhrnně označit jako její výstavbu. Když ji ale detailně rozebereme, tak zjistíme, že její charakter má mnoho vrstev a ovlivňuje ho řada prostředků literárního zobrazení. V tomto má největší prostor vypravěč. Právě on uvádí postavu na scénu a udává její vlastnosti a povahu. Literární teorie rozlišuje několik druhů vypravěčů. Jedním z nich je autorský, u kterého čtenář nemusí pochybovat o jeho věrohodnosti. Ne ve všech dílech je vševědoucí, autor textu může charakteristiku protagonisty přinést prostřednictvím vedlejší postavy. Obě tyto možnosti jsou přípustné a souborně je nazýváme přímou charakterizací.

Existují ale i další typy, jejichž role je v textu omezená. V takovém případě může čtenář pochybovat o věrohodnosti informací. Přímá charakterizace se mění na nepřímou, která se do značné míry spoléhá na spolupráci recipienta. Adresát textu se má spolupodílet na určení charakteru zobrazovaných figur. Do nepřímé charakterizace patří několik hledisek. Jedním z aspektů, které čtenáři hodnotí, je jednání. Kladou si otázky týkající se racionality chování postavy a její aktivity. Důležité také je, zda svým jednáním nějak ovlivňuje fikční svět, nebo jestli jsou její myšlenky pouze niterní. Další podněty pro charakterizaci figur získáváme z jejich promluv. To, jak se vyjadřují o ostatních, nám pomáhá vytvořit si vlastní úsudek o charakteru. Prostředkem vyjadřování jsou přímá a polopřímá řeč nebo vnitřní monolog, který analyzujeme z hlediska lexikálního, syntaktického i stylistického. Zejména stylistika a lexikologie mají v promluvách velký vliv a mohou postavě propůjčit identifikační a povahový rys. Jako příklad mohou sloužit promluvy Švejka, které jsou svým lexikem nezaměnitelné s jinými promluvami.

Další prostředek nazval Kubíček jako vnější zjev, který funguje na základě vnější charakteristiky. Autor může figuru stylizovat pomocí oblečení a celkové úpravy zevnějšku. S vnějškem úzce souvisí i jméno, které účastník děje dostane. Každé má nějaký původ a může symbolizovat rysy, které charakter dokreslují. Vzhled nás často nutí k sociálnímu zařazení postavy. Hodnoty z našeho aktuálního světa srovnáváme se světem fikčním. Určujeme tak charakter jeho protagonistů na základě našich sympatií a antipatií. Sociální situace se většinou nejvýrazněji projeví v prostředí. Skromně oblečeného člověka si automaticky představujeme v chudě zařízeném bytě. Při popisu postav dochází velmi často ke srovnávání jednotlivých

¹⁶ KUBÍČEK, Tomáš, HRABAL, Jiří, BÍLEK, Petr A. *Naratologie: strukturální analýza vyprávění*. Praha: Dauphin, 2013. ISBN 978-80-7272-592-2, s. 67.

charakterů čtenářem. Ten v průběhu čtení nachází postavy, které jsou mu sympatické. Hodnotí je kladně a zároveň je konfrontuje s dalšími, které posuzuje podle nich.¹⁷

4.3 Různá pojetí dělení postav

Uchopení a rozdělení jednotlivých typů se neustále rozšiřuje. Literární teoretici kombinují mnoho různých hledisek. Pro předloženou práci jsem se rozhodl kombinovat jak druhy dělení, se kterými jsem se seznámil ve zvolené literatuře, tak i vědomosti o typologii postav získané během předchozího studia. Zároveň jsem dbal na to, aby vybrané postupy korespondovaly s analyzovaným románem.

V první řadě bych uvedl teorii E. M. Forstera, která byla zmíněna v knize Bohumila Fořta. Forster rozdělil postavy podle jejich vztahu k ději na ploché a plastické. Plochá postava je dle něj přímo podřízena fabuli. Má jasně daný charakter, který se v jejím průběhu téměř nemění. Takový typ nalezneme nejčastěji v pohádkách a populární literatuře a bývá souhrnně nazýván jako archetyp. Protikladem je typ plastický. Ten se podřizuje ději v mnohem menší míře a snaží se čtenáře překvapit. Dává mu možnost nahlédnout do myšlenek a vzpomínek. Je příkladný pro psychologické a společenské romány.¹⁸

Typologií postav se zabývala i významná česká literární teoretička Daniela Hodrová. Pojednává i o poetice literárního díla. Pro předloženou práci jsem vybral diferenciaci na postavu – definici a postavu – hypotézu. Už slovo definice u prvního typu napovídá, že je nějakým způsobem předurčena. Podobně jako výše zmíněný plochý typ je přímo dána textem a její charakter je pevně stanoven. Naproti tomu slovo hypotéza vzbuzuje velkou míru neurčitosti. Čtenář zde vnímá nestálou osobnost a její nejednoznačnost. I ostatní osoby, které by měly postavu – hypotézu charakterizovat, působí nespolehlivě. Tento typ dostává prostor v moderní literatuře. Byl populární již v první polovině 20. století, kterému se Hodrová ve své poetice literárního díla věnovala.¹⁹

¹⁷ KUBÍČEK, Tomáš, HRABAL, Jiří, BÍLEK, Petr A. *Naratologie: strukturální analýza vyprávění*. Praha: Dauphin, 2013. ISBN 978-80-7272-592-2, s. 68–70.

¹⁸ FOŘT, Bohumil. *Literární postava: vývoj a aspekty naratologických zkoumání*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2008. ISBN 978-80-85778-61-8, s. 19–20.

¹⁹ PETERKA, Josef. *Teorie literatury pro učitele*. 3. vydání. Jiloviště: Mercury Music & Entertainment, 2007. ISBN 978-80-239-9284-7, s. 222–223.

5 Analýza románu Zapadlí vlastenci

Zapadlí vlastenci byl první autorův román. Jeho vydání datujeme do roku 1894. V té době byla situace v české společnosti v mnoha ohledech složitá. Rais, známý touhou lid spojovat, se rozhodl dění ovlivnit svou románovou tvorbou. Zkoumané dílo je (spolu s rozsáhlou prózou Západ) od zbytku autorových textů v jednom ohledu odlišné. Spisovatel se v obou vrátil do nedaleké minulosti, do doby národního obrození.

Rais cítil potřebu tuto „zapadlou“ dobu v probíhající společenské krizi znovu oživit. Na vrcholná obrozenecká díla a jejich myšlenky se poměrně rychle zapomnělo. Lidé už si nebyli tak blízcí a samotná díla byla často podrobována kritice. Proto se spisovatel rozhodl v románu vrátit do jednoho z nejzapadlejších a nejchudších koutů vlasti, na západ Krkonoš. Celý příběh se odehrál v malé horské vesnici Pozdětín. Autor úmyslně zvolil tento fiktivní název. Ve skutečnosti se jednalo o obec Paseky nad Jizerou a k ní přilehlou část Makov.

Za protagonisty vybral tři jedince, kteří ze své pozice mohli výrazně ovlivňovat dění ve společnosti. Byli jimi učitel, jeho pomocník a farář. Rais chtěl upozornit na to, že právě tito obyčejní lidé, které za jejich činnost nikdy nikdo neoceníl, se před několika desítkami let zasloužili o záchranu českého jazyka. Tuto skutečnost promítl přímo do názvu díla – Zapadlí vlastenci.

Aby byl jeho námět ještě jasnější, použil mnoho naprosto zjevných motivů, které měly čtenáře odkázat o několik desítek let zpět, do vrcholné fáze národního obrození. Předkládal díla nejvýznamnějších a nejváženějších obrozenců, takže postavy často četly texty Josefa Jungmanna, Josefa Kajetána Tyla nebo Františka Ladislava Čelakovského. Zejména učitel a preceptor je neustále rozebírali a diskutovali o nich.

Vrátil se také k prostředkům distribuce idejí. Mnohokrát se zde objevila informace o časopisu Květy. Právě ten byl pro protagonisty Zapadlých vlastenců hlavním zdrojem obrozeneckých myšlenek. V několika pasážích, které popisovaly setkání kantorů z okolí, si můžeme povšimnout, jak se výtisky v té době šířily. Nejnovější Květy přicházely do románového Pozdětína jen díky přátelům učitele Čížka, kteří žili v nedalekém Vysokém nad Jizerou, v románu nazvaném Větrov.

Z hlediska příslušnosti k literárnímu žánru jsou Zapadlí vlastenci venkovským románem, patří tedy do velké epiky. Jsou charakterističtí propojením obrazů prostřednictvím vůdčí postavy.²⁰ Svou formou literárního zpracování téměř nevybočují z trendů prózy konce 19. století, kdy se kniha dostala na veřejnost. Kompoziční textová rovina se nijak neodklání od prvků, které jsou pro románovou tvorbu obvyklé. Nenalezneme zde pouze jednu dějovou linii, ale více příběhů probíhajících paralelně. Text je horizontálně členěn do sedmnácti kapitol.

Stejně obsáhlé je dílo i z hlediska tematického. Leitmotivem jsou podle mého názoru mezilidské vztahy. Nalézáme ho průběžně ve všech částech textu a střídavě jej podporují motivy vedlejší. Mezi ně můžeme řadit víru, spravedlnost, lásku nebo národní hrdost. Jejich souhrn dává vzniknout tématu. Tím je obraz české horské vesnice a jejich obyvatel, kteří bojují za zachování a rozvoj kulturního dědictví českého národa.

Po lexikální stránce je román velmi bohatý na germanismy. Je to jeden z hlavních prostředků, kterými autor připomíná nutnost zachování češtiny. Výrazy pocházející z němčiny najdeme výhradně v promluvách výše postavených osob, ale obyvatelé Pozdětína mluví vždy česky. Dílo je rovněž plné archaismů a historismů. V určitých pasážích je znatelná přítomnost podkrkonošského dialektu, zejména v pásmech původních obyvatel horské vsi.

5.1 Děj románu

Příběh začíná 24. února roku 1842, v době, kdy byl český národ na vrcholu obrození. Mladý muž Karel Čermák přišel do horské vsi Pozdětín. Měl zde nastoupit jako pomocník místního učitele Václava Čížka. Karel se musel vzdát studií a začít se živit sám, protože mu nedávno zemřel dědeček, díky kterému se mohl vzdělávat. Horalé v Pozdětíně přijali nového preceptora velmi kladně. Učitel Čížek ho ubytoval ve své chalupě, kde měl Čermák zázemí pro studium české literatury, kterou mu kantor půjčoval. Obě postavy spojovala křesťanská víra, láska k národu a touha pomáhat ostatním.

Když učitel zjistil, že jeho nový pomocník má podobné zájmy jako on, půjčil mu svoje zápisky z dob, kdy byl v jeho věku. Karel je po večerech četl a dozvídal se, jak komplikovaná byla cesta Čížka na místo učitele. Vedla přes pobyt na německy mluvícím území, kde se mu velmi stýskalo a nemohl si zvyknout na němčinu, dále prošel celý kraj, aby si vydělal peníze muzikou. S tou pokračoval i v Pozdětíně, kde se trvale usadil. Když učitel zjistil, že i Čermák umí dobře hrát na hudební nástroje, ihned ho seznámil s místními farníky. V té době bylo běžné, že kantoři

MOCNÁ, Dagmar, PETERKA, Josef. Encyklopedie literárních žánrů. Praha: Paseka, 2004. ISBN 80-718-5669-X, s. 582–584.

působili jako doprovod při mši v kostele. Na faře potkal spoustu zajímavých lidí a našel tak nový okruh přátel.

Nejdůležitější pro něj byla Albína, ke které hned po příchodu na faru cítil sympatie. Cestu k sobě ale hledali dlouho a před jejich sblížením stála řada překážek. Když se Karel na plese ve Větrově konečně odhodlal Albínu oslovit, překazila mu jeho plán vdova Žalačka, která přišla v mladém věku o manžela a chtěla Čermáka za každou cenu získat. Ten o ni ale nejevil zájem. Při dalším setkání s Albínkou si celé nedorozumění vysvětlili. Pomocník se do dívky z fary zamiloval. Nastala ale další zápleтка v jejich vztahu. Dívčin otec přišel do Pozdětína, aby dceru odvedl za studiem do Prahy. Zdrčený Čermák přijal jeho rozhodnutí velmi těžce, ale nakonec se vše v dobré obrátilo. Po celou dobu si s Albínou dopisuje.

Na konci příběhu se opět setkali v Krkonoších. Alba se vrátila k rodičům do Větrova, ale na pozdětínskou faru stále nesměla. Až později docházela do Pozdětína k tetě Pepičce, ale s pomocníkem se stýkat nemohla. Zlomovým momentem se stala návštěva hraběte a učitelská zkouška, kterou Karel po dlouhé přípravě složil. Dopadla na výbornou a Čermák ihned dostal nabídku na místo učitele v Milovech, kde měl nahradit starého kantora. „Škola je maličká, ale živ budete. Aby se vám snad po Pozdětíně nestýskalo, nemusíte chodit sám, můžete si přivést mladou paní učitelovou – snad se nějaká najde, kdoví nešla-li by tato čiperná panenka.“²¹ Hrabě tím měl na mysli Albínu, která měla nesmírnou radost, že může s Karlem natrvalo žít.

Vedlejší dějové linie dokreslují celý příběh. Můžeme mezi ně zařadit samotnou četbu učitelova deníku, která je součástí úvodních kapitol. Další epizodou textu je patnáctá kapitola, ve které jsou v největší míře použity germanismy a několik pasáží je psaných v německém jazyce. Spisovatel zde líčil setkání preceptora s jeho otcem. Karel ho neznal, jeho prarodiče mu o něm nikdy nevyprávěli. Až při jednom slavnostním večeru, kde vystupoval spolu s dalšími muzikanty, mu farář Stehlík prozradil, že svého otce, inspektora, vidí před sebou. Když Čermák zpíval dnešní českou hymnu, přišel k němu. „Karel Čermák – Karel Čermák – ,‘ prudce, suchým hlasem vyrazil inspektor a chytil kantora za ruku, jako by mu ji chtěl vyrvat. Oči měl jako uhly a všecek se třásl. [...] ‚Odkud je ten zpěvák?‘ ptal se opět, ale po česku. ‚I jen z Lánů, z malé vesnice tamhle u Paky!‘ kantor směje se, jadrně odpověděl. [...] Inspektor padl na podlahu.“²² Jelikož byl tou dobou nemocný, z šoku se již nevzpamatoval a po pár dnech zemřel.

²¹ RAIS, Karel Václav. Zapadlí vlastenci. Praha: Československý spisovatel, 1977, s. 361.

²² RAIS, Karel Václav. Zapadlí vlastenci. Praha: Československý spisovatel, 1977, s. 311.

Pomocník byl z celé situace nespokojen, ale nakonec si uvědomil, že zjistil pravdu a nemusí žít celý život v nejistotě.

Další epizodou, zařazenou v samotném závěru díla, je cesta pozdětínských do Prahy. Vyrazili na cestu před svátkem svatého Václava. Čermák se do Prahy velmi těšil. Chtěl se setkat s Albou, která odešla z Pozdětína do Prahy. Zároveň toužil najít hrob své matky, která zemřela v době, kdy v Praze pracovala, aby uživila svého syna. Cesta do Prahy byla dlouhá. Ihned po příchodu do města šli navštívit Albínu. Ta žila v domě spolu s profesorkou, která se starala o její vzdělání. Farář dívku požádal, aby je doprovodila na prohlídku Prahy. Albína se pozdětínským svěřila, že se v Praze trápí. Říkala, že se cítí jako uvězněná, jen cvičí na piano, šije a mluvit musí neustále německy. První cíl procházky byly Olšanské hřbitovy, kde byla před lety pohřbena Čermáková matka. Doposud neměl příležitost se do Prahy dostat, aby její hrob navštívil. Když ale na místo, kde je matka pochována, přišli, byl Karel šokován. Na náhrobku bylo úplně cizí jméno. Hrobník jim sdělil, že hrob byl již několikrát znovu vykopán, aby do něj mohl být pohřben někdo jiný. Čermáka nejprve mrzelo, že se na místo dostal pozdě. Pozdětínský farář ale hrobu požehnal a všichni se u něj pomodlili. Karlovi přítomnost jeho blízkých velmi pomohla. Nakonec byl rád, že místo posledního odpočinku své maminky našel.

5.2 Charakteristika klíčových postav

Postavy dodávají zkoumanému dílu jeho charakter, který je velmi originální. Vzhledem k rozsahu románu je jejich počet velký a analyzovat všechny zmíněné by přesáhlo možnosti této práce. Syžet je velmi rozsáhlý, děj se přesouvá na různá místa a tím počet postav narůstá. Není ale příliš složité vybrat ty, které jsou hlavními hybateli děje. Jedná se o obyvatele románového Pozdětína, kteří celou fabuli provázejí. V první řadě je to učitel Václav Čížek, k němuž přichází na výpomoc mladý preceptor Karel Čermák. Oba mají velmi blízký vztah s pozdětínskými farníky. Místní farář Stehlík žije na faře spolu s hospodyní Pepičkou a její neteří Albínou. Další figury, které do děje vstupují, jsou spíše doprovodné. Jde nejčastěji o další obyvatele Pozdětína nebo o známé učitele Čížka z okolních horských vsí. Z hlediska teorie postav slouží zejména jako prostředky, které pomáhají vypravěči formovat protagonisty.

5.2.1 Hlavní postavy

Hlavní hrdina je ve zkoumaném románu od první chvíle učitelův pomocník Karel Čermák, mladý muž s těžkým životním osudem. Už od prvních kapitol je ale zřejmé, že protagonistou Raisova příběhu nebude jen Čermák, ale i učitel Václav Čížek. Podporuje to i tvrzení Ladislavy Lederbuchové uvedené v předchozí části práce. Jak učitel, tak i jeho pomocník mají na tvorbě

fabule podobný podíl. Od samého začátku příběhu vystupují většinou společně a můžeme je označit jako kolektivního hrdinu.²³

Václav Čížek působí dlouhá léta v pozdětínské škole. V časech, ve kterých se děj odehrává, bylo běžné, že učitel byl jednou z osobností, která formovala život na venkově. V případě Čížka tomu nebylo jinak. Znal všechny děti i jejich rodiče, kteří v horské vesničce žili. Byl nedílnou součástí kulturního života. Věnoval se hudbě, učil děti hře na housle. Postava kantora se na rozdíl od Čermáka příliš nevyvíjí. Autor nám ji už na začátku představuje jako postavu – definici. Podle Forsterova pojetí lze postavu označit jako plochou. Ve fabuli je totiž jeho role přímo dána. Je to vlastenec, který si pevně stojí za svými ideály a nechce z nich za žádnou cenu ustoupit. Důležitým faktorem je také vliv Čížka na preceptora. V první části knihy mu zapůjčí své zápisky z mládí, které si mladík po večerech pročítá. Spisovatel se rozhodl, že zápisky zprostředkuje i čtenářům. Čermákovo čtení přímo propisuje do závěrů několika prvních kapitol. Dochází tak k formování druhého protagonisty, který je na počátku podle pojetí Daniely Hodrové postavou – hypotézou, podle Forstera postavou plastickou.

Dále se zaměřím na charakterizaci hlavních postav. V Zapadlých vlastencích najdeme spolehlivého vypravěče, který nám dává mnoho informací o všech postavách. Postupem času rysy protagonistů ještě doplňují další účastníci děje. Je možné konstatovat, že postavy jsou přímo charakterizovány. Tím se ale nevyklučuje charakterizace nepřímá, které spisovatel nechal v románu také prostor. Nechává postavy velmi dlouze a detailně promlouvat, vychází najevo jejich jednání. Rais se také podrobně věnoval vnějšímu vzhledu postav a prostředí, v jakém se nacházejí.²⁴

Při čtení textu o postavě v knize *Naratologie* od Tomáše Kubíčka mě velmi zaujal odstavec věnující se jménům. Kubíček se k otázce pojmenování vyjádřil takto: „Charakteristika postavy může být dotvořena i prostřednictvím jejího jména, které může sloužit jako symbol.“²⁵ Toto tvrzení lze aplikovat i na zmíněné hlavní hrdiny. Oba mají vystupovat jako národní buditelé a jsou do takové role autorem stylizováni. Jejich jména mohou být ale pro některé čtenáře skrytým prvkem, který jejich národní hrdost podporuje. Rais zvolil pro protagonisty ryze česká jména Karel a Václav. I to je bezesporu jeden z odkazů, který má zdůrazňovat národní hrdost.

²³ LEDERBUCHOVÁ, Ladislava. Průvodce literárním dílem: výkladový slovník základních pojmů literární teorie. Praha: H&H, 2002. ISBN 80-731-9020-6, s. 257.

²⁴ KUBÍČEK, Tomáš, HRABAL, Jiří, BÍLEK, Petr A. *Naratologie: strukturální analýza vyprávění*. Praha: Dauphin, 2013. ISBN 978-80-7272-592-2, s. 66–68.

²⁵ KUBÍČEK, Tomáš, HRABAL, Jiří, BÍLEK, Petr A. *Naratologie: strukturální analýza vyprávění*. Praha: Dauphin, 2013. ISBN 978-80-7272-592-2, s. 69–70.

5.2.2 Vedlejší postavy

Podle stejných kritérií je možné charakterizovat také vedlejší postavy. Postava pozdětínského faráře Stehlíka čtenáře provází v průběhu celého textu. Je možné ho označit jako plochou figuru, která je přímo podřízena fabuli. Hodrová by ho rovněž pojala jako postavu – definici. Jedná se o duchovního, který si přirozeně stojí za svými názory a příliš je nemění. Z textu je patrné, že má o trochu lepší životní podmínky než zbytek obyvatel horské vesnice. Odlišné prostředí pro život však nic nemění na jeho jednání. Ke všem přistupuje velmi přátelsky a snaží se působit jako pozitivní autorita.

Další postavou z fary byla služebná Pepička. Jako hospodyně se starala o chod fary a se všemi lidmi ve vesnici měla velmi dobré vztahy. Právě ona vřele přijala pomocníka Čermáka, když přišel do místní školy. Často si s ním povídala o jeho minulosti a byla pro něj největší oporou. Stejně jako farář je i jeho hospodyně postavou statickou, která si stojí za svým názorem a je v syžetu pevně ukotvená. Její jednání je většinou předpokládané, je vykreslována jako prostá a skromná žena.

Na faře žila ještě třetí postava. Mladá dívka jménem Albína byla neteří Pepičky. Již od příchodu do Pozdětína se líbila pomocníku Čermákovi. U mladé dívky lze očekávat, že se její charakter bude v průběhu příběhu nějak vyvíjet. Přeměna její povahy je patrná na první pohled. Rozdíl je ještě markantnější, pokud ji porovnáme s farářem nebo její tetou. Od začátku jde o typickou postavu plastickou, respektive hypotézu. Několikrát z Pozdětína odejde, střídají se u ní pocity štěstí a smutku. To podporuje její vývoj, který je podobně dynamický, jako u protagonisty Karla Čermáka.

6 Inspirace osobou Věnceslava Metelky

V této části práce se blíže zaměřím na postavu Věnceslava Metelky. Právě on byl spolu se svými deníky jednou z hlavních předloh pro vytvoření Zapadlých vlastenců. Spojitosti mezi písmákem Metelkou a Karlem Václavem Raisem se věnovalo několik autorů. Podrobně se jimi zabývala Jaroslava Janáčková, která přispěla svou publikací Román mezi modernami. O souborné vydání Metelkových vzpomínek se zasloužil Jaromír Jech. Písmákovy paměti uspořádal a doplnil je svým komentářem a slovníkem starších českých pojmů. Z jeho poznatků o Metelkově životě těžili další autoři. V roce 2017 vyšla při příležitosti kulatého výročí úmrtí paseckého pomocného učitele kniha s názvem Vlastenec, který nezapadl – Dvě století Věnceslava Metelky, u které je Jaromír Jech uveden jako spoluautor společně s Evou

Koudelkovou. Tyto tři zdroje jsem zvolil jako stěžejní pro nastínění souvislostí mezi skutečným preceptorem Metelkou a románovým pomocníkem Karlem Čermákem.

6.1 Věnceslav Metelka

Písmákův životopis přehledně zpracovala Eva Koudelková. Velmi detailně popsala životní osudy houslaře, preceptora a buditele. Pro mou práci je klíčová hlavně první polovina Metelkova života, kdy působil v pasecké škole jako preceptor.

Věnceslav Metelka se narodil 17. září 1807 ve Sklenařicích. Na jeho výchovu měl velký vliv jeho otec, který byl vlastencem a milovníkem české hudby a literatury. Ale vnímal, že němčina patřila mezi nutné znalosti vzdělaného člověka. Aby si německý jazyk osvojil, poslal syna na tři roky za hranice. Dál se rozvíjel i Věnceslavův hudební talent. Muziku si zamiloval, ale brzy poznal, že samo hraní ho neuživí. Šel do učení k truhláři a po čase se stal tovaryšem. To mu ale neumožňovalo pracovat samostatně, a proto se vydal hledat práci mimo rodiště. V Náchodě získal místo v dílně, která se věnovala výrobě hudebních nástrojů. Právě tam se naučil řemeslo, ve kterém rod Metelků vyniká dodnes. Jednalo se o výrobu houslí. O práci ale bohužel zanedlouho přišel. Onemocněl tuberkulózou a vrátil se domů do Krkonoš. Metelkův otec si přál, aby jeho syn využil příležitosti a šel studovat. Zapsal se ke studiu na učitelském ústavu v Jičíně. V ten moment začala Metelkova pedagogická kariéra. Rok od počátku studia do závěrečné zkoušky líčil v kapitole svých zápisků nazvané Život školního pomocníka. Po studiích se vrátil zpět do Sklenařic a zanedlouho se uvolnilo místo preceptora ve škole v nedalekých Pasekách nad Jizerou.²⁶

Metelka měl učitelské vlohy. Toho využil pasecký učitel Šimůnek, který téměř všechnu výuku dětí svěřil pomocníkovi. Za velké množství práce ale Metelka nedostával příliš zapláceno. Musel si přivydělávat výukou hry na hudební nástroje a zpočátku byl stále závislý na rodičích. V Pasekách ho ale držela láska k Šimůnkově dceři Kateřině. K uzavření manželství musel tehdy jako učitelský pomocník získat výjimku. Sňatek mu byl umožněn, ale počátky nebyly jednoduché. Novomanžele trápila špatná finanční situace, kvůli které museli žít u rodičů Kateřiny. To vedlo k častým sporům a Metelkova manželka se musela odstěhovat i se dvěma dětmi do Sklenařic. Preceptor měl ale stále mnoho práce ve škole a musel zůstat v Pasekách. Později si ve vesnici pořídili vlastní chalupu. Metelku těžká životní situace trápila. Učení měl velmi rád, ale peněz za něj bylo málo a rodina stěží vyžila. Po narození třetího dítěte

²⁶ JECH, Jaromír, KOUDELKOVÁ, Eva. Vlastenec, který nezapadl: dvě století Věnceslava Metelky. Liberec: Bor, 2017. ISBN 978-80-87607-71-8, s. 54–57.

se definitivně rozhodl, že na povýšení na učitele čekat nebude a roku 1847 skončil s působením ve škole.

V Pasekách ale dál vedl ochotnický soubor. Divadlo měl rád, působil zde hlavně jako dramaturg a režisér. Pro místní divadelní spolek upravil mimo jiné hru Komédie o hvězdě, která je známá dodnes. V pamětech se píše, že mu záleželo především na čistém českém jazyce a věrohodnosti projevu. Se stejnou láskou se věnoval také hudbě. Celý život hrál v kostele a učil místní děti hře na hudební nástroje. Sám se během života naučil hrát na housle, klavír, basu, klarinet, flétnu, polní troubu a lesní roh. Zejména díky kombinaci umění hry na housle a řezbářských dovedností se mohl odpoutat od špatně placené pozice školního pomocníka. Stal se z něj uznávaný houslařský mistr. K řemeslu vedl i své děti. Všechny měly talent, ale dvě nejstarší, Václav a Pavlína, zemřely na prahu dospělosti. Metelku přežil jen syn Josef, který pracoval v otcově dílně a po jeho smrti v roce 1867 ji dále vedl.²⁷

6.2 Metelka jako literát

Učitelství pomoci měl spisovatelské vlohy. Krkonoše byly odlehlou krajinou, kterou doposud mnoho lidí neprozkoumalo. Preceptor se dokázal dostat přímo ke zdroji lidové slovesnosti. Ve 40. letech 19. století Metelka nepsal jen deník, ale vytvořil také několik delších povídek. Ve své stati Zapadlí vlastenci vypravují na to upozorňuje Jaromír Jech: „V tomto zápise do deníku na rok 1837 prozrazuje Věnceslav i svůj epický talent, který pak hlavně ve čtyřicátých letech osvědčil delšími povídkami. Tehdy si také začínal více všimnout krkonošských ‚poudaček‘ a zapisoval – dokonce o něco dříve než na opačném konci Čech Božena Němcová – rozmanitá vyprávění, jak je slyšel od místního lidu.“²⁸ Dochoval se Metelkův sešit Pověstí a báchorek, do kterého sepsal lidová vyprávění. Zaznamenal je tak, aby odpovídaly dobovým moderním tendencím v literatuře. „Vyprávěnky tematicky odpovídají žánru pověrečné povídky (O Libcolovi, Pověst o díblíku, Povídačka o vodníkovi [...]), k níž je řadí také konkrétní lokalizace a někde i časové určení.“²⁹

Metelka bývá označován za písmáka. Jeho texty jsou ale podle kritiků na vyšší úrovni. V případě jeho pamětí se mnohdy nejedná o prostý deník. Nezaměřoval se jen na popis každodenního života, ale do zápisů zařazoval i úvahy nad situací ve společnosti. Často se také

²⁷ JECH, Jaromír, KOUDELKOVÁ, Eva. Vlastenec, který nezapadl: dvě století Věnceslava Metelky. Liberec: Bor, 2017. ISBN 978-80-87607-71-8, s. 58–68.

²⁸ JECH, Jaromír, KOUDELKOVÁ, Eva. Vlastenec, který nezapadl: dvě století Věnceslava Metelky. Liberec: Bor, 2017. ISBN 978-80-87607-71-8, s. 26–27.

²⁹ JECH, Jaromír, KOUDELKOVÁ, Eva. Vlastenec, který nezapadl: dvě století Věnceslava Metelky. Liberec: Bor, 2017. ISBN 978-80-87607-71-8, s. 72.

zamýšlel nad texty, které právě četl. Od ostatních písmáků se lišil bohatší slovní zásobou a lehkostí jazyka.³⁰

6.3 Ze života zapadlého vlastence

Kniha *Ze života zapadlého vlastence* shromáždila dostupné deníkové záznamy, které Věnceslav Metelka zanechal.³¹ Bylo je třeba před knižním vydáním uspořádat tak, aby tvořily smysluplný celek. Tohoto úkolu se ujal Jaromír Jech, který je spolu s Jaroslavou Janáčkovou nejznámějším z autorů, kteří se tvorbě Metelky věnovali. Byl významným českým folkloristou a literárním historikem.

Kniha neobsahuje pouze Metelkovy memoáry. Jech deníky konfrontoval s informacemi získanými přímo v Pasekách nad Jizerou a jejich okolí, které vtělil do svých komentářů. Upozorňoval především na podobnost s Raisovými *Zapadlými vlastenci*. Právě přes tento román se čtenáři k Metelkovým deníkům dostávali nejčastěji. V druhé polovině 20. století vyšel Raisův román mnohokrát, a proto bylo i Jechovo souborné vydání memoárů paseckého písmáka velmi přínosné a aktuální. Záznamy rozdělil do dvou částí nazvaných *Bylo – nebylo* a *Den za dnem, rok za rokem*. Mírný rozdíl lze spatřit ve formě. První část je horizontálně členěna na kapitoly, které jsou delšího rozsahu. Zápisem z 1. ledna 1835 se forma změnila na typicky deníkovou. Jednotlivé úseky textu jsou výrazně kratší a jsou odděleny pouze uvedením data. Před každou z těchto částí Jech komentuje události, které jsou v nich popisovány. Staví je do historických souvislostí, vysvětluje čtenářům okolnosti nezbytné pro pochopení Metelkova osudu. Na konci knihy je ediční poznámka a slovníček, který pomáhá porozumět starší podobě češtiny.

6.4 Porovnání Metelkových pamětí s Raisovým románem

Rais se inspiroval hlavně první částí Metelkových pamětí. Do románu přenesl značnou část poznámek z kapitoly *Život školního pomocníka*, které logicky odpovídaly vývoji protagonisty Karla Čermáka. Pro ideový záměr Raisových *Zapadlých vlastenců* se hodila i kapitola *Cesta pražská*, která přímo koresponduje s šestnáctou kapitolou. Další shodné motivy nalezneme v částech *Bál v Potočnicku* a *Bál v Návarově*. Rais však tyto dvě pasáže pamětí spojil a motivy

³⁰ JECH, Jaromír, KOUDELKOVÁ, Eva. *Vlastenec, který nezapadl: dvě století Věnceslava Metelky*. Liberec: Bor, 2017. ISBN 978-80-87607-71-8, s. 69–70.

³¹ JECH, Jaromír. *Báseň a pravda*. In: METELKA, Věnceslav. *Ze života zapadlého vlastence*. 2. zrevid. a rozš. vyd. Praha: Vyšehrad, 1982, s. 9–10.

z nich se v jeho románu proluly. Z pozdějších Metelkových poznámek se inspiroval spíše frázemi a krátkými báchorkami, které nejsou po přepracování nijak výrazné.

Porovnání konkrétních pasáží z obou knih se podrobně věnuje Jaroslava Janáčková. Metelkovy memoáry pomohly Raisovi akcentovat české uvědomění a odpor ke všemu německému. Zápisky vložil Rais do několika kapitol a v jeho románu je nalezneme pod názvem Život školního pomocníka Věnceslava Čížka v Pozdětíně. Inspirace životem Metelky je v nich na první pohled jasná, při detailním srovnání s jeho deníkem ale zjišťujeme, že Rais poznámky mírně upravil. Neměnil fakta, pouze předlohu rozšířil tak, aby koncepčně zapadla do celého obrazu díla. Znamená to, že z často stručných záznamů vytvořil popisné pasáže, které nijak nevybočovaly z rázu románu. Janáčková to názorně ukázala na pasáži, ve které malý Václav dostává od otce abecedu.³²

V originálním deníkovém záznamu je okamžik popsán takto: „Ničeho jsem se nenadál, an můj otec, přijda z týdenního trhu z města, přinesl dřevěnou abecedu, kterou co vzácný klenot obdržel, jí sobě vážil, to jest notabene, pokudž na ní se vyučovat nezačalo.“³³ Rais tuto pasáž upravil do následující podoby: „Ale neštěstí nechodí po horách, nýbrž po lidech! Bylo to takhle ke konci zimy, když tatínek přišel z městského jarmarku a místo preclíku, který mi jindy nosíval podal mi abecedu čili písmenu. Byla krásná: na líci bílá jako sníh na našich Krkonoších, na rubu modře nabarvena; držadlo měla jako podle míry mé ruky, a když jsem ji sevřel, zrovna jsem cítil, jak by se jí plácalo.“³⁴

V dalších přepracovaných poznámkách je často zařazena i přímá řeč, což podporuje důvěryhodnost celého příběhu. Rais se ve většině případů vyvaroval toho, aby měnil myšlenky související s národním cítěním. Právě kvůli nim Metelkovy paměti do svého díla promítl. V určitých případech ale přistoupil i k drobné úpravě memoárů. Janáčková si všímá tohoto prvku hlavně při Raisově interpretaci Metelkovy cesty za hranice. V písmákově sešitě ve skutečnosti stojí, že si v Německu našel přátele a těžce se mu odtamtud odcházel. Rais ale celou situaci postavil tak, že Věnceslav přetrpěl dva roky mimo domov pouze díky několika kamarádům a milované hudbě. Změna interpretace spisovateli pomohla vyjádřit jeho nechuť ke všemu německému.³⁵

³² JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Román mezi modernami: Studie z historické poetiky. Praha: Československý spisovatel, 1989, s. 80.

³³ METELKA, Věnceslav. Ze života zapadlého vlastence. 2. zrevid. a rozš. vyd. Praha: Vyšehrad, 1982, s. 21.

³⁴ RAIS, Karel Václav. Zapadlí vlastenci. Praha: Československý spisovatel, 1977, s. 63–64.

³⁵ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Román mezi modernami: Studie z historické poetiky. Praha: Československý spisovatel, 1989, s. 82.

Velmi nápadná je v Raisově románu i inspirace Cestou pražskou, která je součástí souboru písmákových poznámek. Tato látka je použita pouze v 16. kapitole Zapadlých vlastenců a není již součástí delšího dějového úseku. I přes to v předposlední kapitole knihy nalezneme největší koncentraci vlasteneckých motivů. Praha byla jedním z hlavních symbolů obrození, byla centrem kultury. Tak ji popisoval Věnceslav Metelka ve svých pamětech. Rais se jeho poznámek držel, ale přece jen v nich chyběla určitá dynamičnost, kterou pro své dílo potřeboval. Poznámky opět mírně upravil, ale průběh cesty je při srovnání obou textů velmi podobný. Snažil se však deníkový zápis oživit různými jazykovými prostředky, které mu dodaly agitační funkci. Janáčková poznamenává, že až Raisovo přepracování Cesty pražské je charakteristické citovým patosem národního uvědomění.³⁶ Zmíněné jazykové prostředky můžeme spatřovat v celém průběhu šestnácté kapitoly. Rais prostřednictvím faráře z Pozdětína přirovnal týnské věže k pohádce, při které si člověk vzpomene na českou historii. Prahu tematizuje i pozdětínský kantor Čížek: „Něco gigantického, něco, jako, ni, jako kouzelné obrazy, které se ukazují unaveným poutníkům na poušti. Četl jsem, představoval jsem si to, – ale na tohle ani barvy spánku nestačí!“³⁷

Při srovnání memoárů *Ze života zapadlého vlastence* s románem *Zapadlí vlastenci* jsem narazil na mnoho drobných paralel. Většinou v nich už nelze pozorovat explicitní vyjádření národního citění. Posloužily však jako vhodné doplnění syžetu. Jednou z analogií je vztah románového pomocníka Čermáka s dívkou Albínou, který je komplikovaný a vyvíjí se v průběhu celého příběhu. Stejně tomu je i u Věnceslava Metelky a jeho ženy Kateřiny. V obou případech je rodinné soužití z počátku problematické, ale postupem času se začne vyvíjet správným směrem.

Janáčková charakterizuje Raisovu práci s deníkovými záznamy jako typickou pro tvůrce na sklonku 19. století. Rais použil získané memoáry vlastence a čerpal z nich při tvorbě typicky realistického textu. Nevzdal se při tom svého individuálního stylu. Živost textu je také podpořena četnými personifikacemi, přirovnáními a dalšími jazykovými prostředky, které jsou zařazeny v rozsáhlých popisných pasážích. Dále se autorka knihy *Román mezi modernami* zaměřila na vývoj vlastenectví mezi čtyřicátými lety, ze kterých pochází zápisky Metelky, a lety devadesátými, kdy Rais román vytvořil. Nekomparovala písmáka pouze s Raisem, ale s celou generací autorů konce 19. století. Vlastenectví v té době stále neslo mnoho podobných znaků. I na přelomu století bylo tématem autorů povědomí o historii národa.

³⁶ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Román mezi modernami: Studie z historické poetiky*. Praha: Československý spisovatel, 1989, s. 82.

³⁷ RAIS, Karel Václav. *Zapadlí vlastenci*. Praha: Československý spisovatel, 1977, s. 328.

Odkazovali především na proces obrození a úctu k češtině. Tyto stěžejní rysy byly doplňovány o Prahu líčenou jako symbol českého národa a o hudbu, představující jeden ze symbolů české kultury. Vybraní autoři pak nezapomínali ani na lásku ke každému koutku země, který se může pro mnohé jevit jako bezvýznamný. Zapojením všech těchto motivů vznikaly idylické texty, které si svou platnost udržely ještě dlouhou dobu po jejich vydání.³⁸

6.5 Učitelské povolání z pohledu Metelky

Oba autoři ve svých textech dali možnost nahlédnout do oblasti školství v 19. století. Podstatná část Metelkova deníku, nazvaná Život školního pomocníka, byla věnována životní etapě strávené ve škole v Pasekách nad Jizerou. Velmi zajímavě tyto paměti zpracoval Jaromír Jech, když mimo souborné vydání deníků Ze života zapadlého vlastence připravil krátkou publikaci s názvem Zapadlí vlastenci vypravují. Poprvé vyšla v roce 1977 a byla znovu použita v již zmíněné knize Vlastenec, který nezapadl, kde ji doplnil Metelkův životopis zpracovaný Evou Koudelkovou.

Vzhledem k zaměření této práce byl důležitou postavou z deníků Josef Šimůnek. Ten nastoupil na pozici učitele v Pasekách roku 1827. Právě on byl zřejmě jedním z prvních paseckých vlastenců. Byl milovníkem knih a odebíral významné české časopisy. V Pasekách měl už tou dobou dlouhou tradici ochotnický spolek. Zde je vhodné připomenout, že v nedalekém městě Vysoké nad Jizerou se venkovské divadlo zrodilo. Divadelní spolek Krakonoš najdeme ve Vysokém dodnes. Každoročně je zde také pořádán festival Krakonošův divadelní podzim, který je spolu s Jiráskovým Hronovem vrcholnou akcí pro ochotnické soubory z celé České republiky.

Pro všechny zmíněné aktivity nezbýval Šimůnkovi na výuku dětí čas, a proto se mohl angažovat nový preceptor Věnceslav Metelka. Preceptorů byli v té době špatně placeni. Sám Metelka ve svých poznámkách líčil, že zpočátku pracoval jen za byt a stravu a občasné příjmy z tzv. sobotálesu. („Sobotáles – týdenní plat učitele, vybíraný v sobotu za každého žáka od rodičů.“³⁹) Z jeho poznámek tak vyplývá, že tehdy práci učitele, případně jeho pomocníka, vykonávali pouze ti, kteří měli pro práci nadšení. Metelku tížila i skutečnost, že povýšit z preceptora na učitele nebylo v té době jednoduché, protože míst bylo málo. Nenaplnění snu o učitelském místě vedlo spolu s jeho houslařským talentem k tomu, že ze školy roku 1847 úplně

³⁸ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Román mezi modernami: Studie z historické poetiky. Praha: Československý spisovatel, 1989, s. 83–84.

³⁹ JECH, Jaromír. Slovníček. In: METELKA, Věnceslav. Ze života zapadlého vlastence. 2. zrevid. a rozš. vyd. Praha: Vyšehrad, 1982, s. 405.

odešel. Po celou dobu preceptorství však celý společenský systém ostře kritizoval. Jech autora zápisků dokonce označil za „máchovskeho či nerudovskeho rebela a bouřliváka, duši nepoddajnou a spravedlivou.“⁴⁰ Vypovídající je i písmákova kritika, kterou zapsal do svého deníku 19. května roku 1838. „Málo dětí dnes. Proč to? Musí doma příst, aby sobě, když celý boží tejděn chleba nevidí, aspoň v neděli mohly chléb zaopatřit. [...] Ouřady jim ale nesleví ani puntík. Dej, jen dej! A nedáš-li, máš vojáka na krku jako hodiny. [...] Kněžna pošle do roka 40 zlatých konvenční mince almužny – a ti chud’asové musí k tomu přidat a zaplatit robotu panskou.“⁴¹ I tento motiv nalezneme v Raisově románu, když se v něm hovořilo o tom, že děti chodily do školy nepravidelně a musely pomáhat v chalupách s prací. Zmíněný citát z Metelkova deníku ukazuje, že sociální útlak byl v té době možná zásadnější než ten národnostní. Preceptor byl sám velmi chudý, přesto však popisoval situaci rodin, které by bez zapojení dětí do práce neměly ani na chleba.

V dalších poznámkách si Metelka všiml i skutečnosti, že učitelé v české zemi byli podhodnoceni. Kantoři si podle něj neměli nechat líbit, že za svou důležitou práci dostávali nízký plat. Pobouřilo ho to zejména proto, že dobře věděl, že správné vzdělání je základem pro celý národ. Uvědomoval si, že právě učitelé propagovali již zmíněné české knihy a texty a byli součástí cesty k záchraně českého jazyka a kultury.⁴²

⁴⁰ JECH, Jaromír, KOUDELKOVÁ, Eva. Vlastenec, který nezapadl: dvě století Věnceslava Metelky. Liberec: Bor, 2017. ISBN 978-80-87607-71-8, s. 20.

⁴¹ METELKA, Věnceslav. Ze života zapadlého vlastence. 2. zrevid. a rozš. vyd. Praha: Vyšehrad, 1982, s. 208.

⁴² JECH, Jaromír, KOUDELKOVÁ, Eva. Vlastenec, který nezapadl: dvě století Věnceslava Metelky. Liberec: Bor, 2017. ISBN 978-80-87607-71-8, s. 18–25.

7 Závěr

Předložená práce představuje analýzu románu Karla Václava Rase *Zapadlí vlastenci*. V první části jsem stručně popsal život spisovatele se zaměřením na jeho učitelské povolání. To s analyzovaným románem bezprostředně souvisí, stejně jako jeho láska k rodnému kraji. Kromě *Zapadlých vlastenců* zmiňuji v práci i autorova další díla. Hlavním cílem bylo zaměřit se především na charakteristiku postavy učitele a jeho pomocníka. Při zpracovávání této části jsem se nejprve věnoval výběru vhodné literatury, která poskytuje potřebné teoretické informace týkající se poetiky postav. Získané informace jsem následně použil pro charakteristiku klíčových postav románu. Nejprve jsem román analyzoval a představil jeho hlavní motivy a děj. Zkoumané figury jsem rozdělil na hlavní a vedlejší a popsal jsem je.

Pro vysvětlení charakteru postav učitele a preceptora bylo důležité prostudovat i pramen, ze kterého Rais při tvorbě románů čerpal. Poznámky učitelského pomocníka, které uspořádal Jaromír Jech, sloužily spisovateli jako zdroj nápadů při tvorbě románu. Rozhodl jsem se pro srovnání *Metelkových memoárů* s románem. Svá zjištění jsem uvedl v druhé části práce. Nejprve jsem se věnoval osobnosti Věnceslava Metelky a jeho vlastenecké činnosti a dále porovnal jeho deníkové záznamy s románem z konce 19. století. Vzhledem k zaměření mého studia jsem na samotný konec práce zařadil krátkou kapitulu o tom, jak popisuje učitelský pomocník práci učitelů v době, kdy procházela naše společnost národním obrozením.

Předpoklad, že Karel Václav Rais vycházel zčásti z deníků Věnceslava Metelky, se potvrdil. Po prostudování obou knih jsem našel několik pasáží, které ukazují na vzájemnou propojenost. Pro potvrzení mých poznatků jsem využil publikace od literárních kritiků, kteří se oběma autory zabývali.

Zvolené téma se mi zpracovávalo velmi dobře. Nečerpal jsem pouze z uvedených knih, ale osobně jsem navštívil Památník zapadlých vlastenců v Pasekách nad Jizerou, kde jsem získal nejen informace k osobě Věnceslava Metelky, ale také k jeho vazbám na jednoho z nejvýznamnějších českých prozaiků konce 19. století. Bez četby románu *Zapadlí vlastenci* bych se pravděpodobně k *Metelkovým memoárům* nikdy nedostal. Nyní v nich vidím inspiraci pro další práce. Bylo by jistě velmi zajímavé porovnat tyto deníky s paměťmi dalších osobností národního obrození. Literární kritici totiž označují deníky krkonošského písmáka za velmi zdařilé a bezpochyby by snesly srovnání se známějšími autory první poloviny 19. století.

8 Seznam použité literatury

- FORST, Vladimír. Karel V. Rais. In: OPELÍK, Jiří (ed.). Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce 3/II P–Ř. Praha: Academia, 2000, s. 1198–1203. ISBN 80-200-0708-3.
- FOŘT, Bohumil. Literární postava: vývoj a aspekty naratologických zkoumání. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2008. ISBN 978-80-85778-61-8.
- JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Román mezi modernami: Studie z historické poetiky. Praha: Československý spisovatel, 1989.
- JECH, Jaromír. Báseň a pravda. In: METELKA, Věnceslav. Ze života zapadlého vlastence. 2. zrevid. a rozš. vyd. Praha: Vyšehrad, 1982.
- JECH, Jaromír. Slovníček. In: METELKA, Věnceslav. Ze života zapadlého vlastence. 2. zrevid. a rozš. vyd. Praha: Vyšehrad, 1982.
- JECH, Jaromír, KOUDELKOVÁ, Eva. Vlastenec, který nezapadl: dvě století Věnceslava Metelky. Liberec: Bor, 2017. ISBN 978-80-87607-71-8.
- KUBÍČEK, Tomáš, HRABAL, Jiří, BÍLEK, Petr A. Naratologie: strukturální analýza vyprávění. Praha: Dauphin, 2013. ISBN 978-80-7272-592-2.
- LEDERBUCHOVÁ, Ladislava. Průvodce literárním dílem: výkladový slovník základních pojmů literární teorie. Praha: H&H, 2002. ISBN 80-731-9020-6.
- LEHÁR, Jan, STICH, Alexandr, JANÁČKOVÁ, Jaroslava, HOLÝ, Jiří. Česká literatura od počátků k dnešku. 2. doplněné vydání. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008. Česká historie. ISBN 978-80-7106-963-8, s. 372–375.
- METELKA, Věnceslav. Ze života zapadlého vlastence. 2. zrevid. a rozš. vyd. Praha: Vyšehrad, 1982.
- MOCNÁ, Dagmar, PETERKA, Josef. Encyklopedie literárních žánrů. Praha: Paseka, 2004. ISBN 80-718-5669-X.
- PETERKA, Josef. Teorie literatury pro učitele. 3. vydání. Jíloviště: Mercury Music & Entertainment, 2007. ISBN 978-80-239-9284-7.

PRCHAL, Zdeněk, HLADKÝ, Martin, FRIEDRICHOVÁ, Hana. Život a dílo Karla Václava Raise: český básník a spisovatel, jeden z předních představitelů realistické venkovské prózy, rodák bělohradský, čestný občan města Lázně Bělohrad. Lázně Bělohrad: Městské kulturní středisko Lázně Bělohrad, 2006. ISBN 80-239-7925-6.

RAIS, Karel Václav. Zapadlí vlastenci. Praha: Československý spisovatel, 1977.

ŠTEFÁNEK, Josef. Doslov. In: RAIS, Karel Václav. Kalibův zločin. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1959.

VLAŠÍN, Štěpán (ed.). Slovník literární teorie. 2. rozš. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1984.